

## Razstave || Exhibitions

**Želimo k matični domovini**

V počastitev 70-letnice podpisa Pariške mirovne pogodbe ter 70-letnice priključitve dela Primorske k Jugoslaviji je Pokrajinski arhiv v Novi Gorici pripravil razstavo dokumentov, ki kažejo prizadevanja Primorcev, pa tudi drugih Slovencev, da se Primorska po koncu druge svetovne vojne priključi k Jugoslaviji. Med razstavljenimi dokumenti prevladujejo resolucije, ki jih je ljudstvo med letoma 1945 in 1947, med mirovnimi pogajanjmi, pošiljalo na razne naslove (predsednikom, zunanjim ministrom in predsednikom vlad različnih držav, medzavezniški komisiji, zavezniški vojaški upravi, vodji jugoslovanske delegacije Edvarda Kardelja ...) in skušalo doseči, da bi mejo med Italijo in Jugoslavijo postavili na nacionalni osnovi. Po vsebini so si resolucije zelo podobne. Prikazati želijo trpljenje Primorcev pod fašizmom, njihov prispevek k boju za osvoboditev izpod okupatorja ter željo oziroma zahtevo po združitvi s preostalimi Slovenci v okviru Jugoslavije. Resolucije pa se razlikujejo po obliki in besedišču. Med običajnimi, času primernimi zapisi izstopajo na eni strani resolucije, napisane z okorno pisavo in v preprostem, slovnično nevedčnem jeziku, na drugi strani pa tiste, ki so že skoraj jezikovne mojstrovine. Del razstavljenih resolucij je iz novogoriškega arhiva, del pa iz Arhiva Republike Slovenije. Dodanih je tudi nekaj zemljevidov, letakov in fotografij. Razstava obsega 16 panojev, vsebinsko sem jo zasnovala Aleksandra Pavšič Milost, oblikoval pa Erik Pregelj. Med 23. 4. in 14. 5. 2017 je bila na ogled v avli novogoriške mestne hiše, nato se je preselila v predhodno novogoriškega arhiva.

Razstava se začne s prikazom razmer na Primorskem po prvi svetovni vojni, ko je ozemlje dobila Italija kot nagrado za sodelovanje v vojni na strani antantnih sil. Za Slovence na Primorskem se je takrat začelo težko obdobje fašističnega terorja in raznarodovalne politike, ki je segala na vsa področja. Spodrezali so jim gospodarsko podlago, vzeli materni jezik, kulturo in človeško dostojanstvo. Ljudje so se na različne načine začeli upirati, čemur so sledile številne represalije oblasti. Druga svetovna vojna, ki se je leta 1941 začela tudi na slovenskih tleh, je zato Primorcem dala upanje na spremembo krivične rapalske meje. V vojni so videli priložnost za rešitev izpod fašističnega jarma, zato so se že pred kapitulacijo Italije vključili v narodnoosvobodilno gibanje. Jugoslovansko vodstvo si je prizadevalo osvoboditi slovensko ozemlje do narodnostne meje, a naša zahodna meja je bila tudi za velike sile izredno pomembno politično vprašanje. O njej so razpravljale že med vojno in Anglo-Američani so skušali Julijsko krajino zavzeti, preden bi to storila jugoslovanska armada. Do konca aprila 1945 je jugoslovanska vojska osvobodila velik del Julijske krajine in 1. maja vstopala v Trst. Vesele ljudi je bilo veliko, v številnih krajih so bile proslave, a radost ni trajala dolgo. Kmalu za Jugoslovani so namreč prišli v Trst tudi Anglo-Američani in zahtevali, da se jugoslovanska vojska umakne z območja Julijske krajine. Ker se to ni zgodilo, se je napetost stopnjevala, grozil je celo vojaški spopad. 9. 6. 1945 je bil nato med vladami ZDA, Velike Britanije in Jugoslavije sklenjen beograjski sporazum o začasnemu vojaški upravi v Julijski krajini. Sporno ozemlje se je po t. i. Morganovi liniji, poimenovani po britanskem generalu, razdelilo na cono A pod anglo-ameriško vojaško upravo (zahodno od Morganove črte) in cono B Julijske krajine pod jugoslovansko upravo (vzhodno od Morganove linije do rapalske meje). Taka ureditev naj bi veljala, dokler vprašanja pripadnosti tega ozemlja ne bi rešila mirovna konferenca. 1. 9. 1945 se je v Londonu začelo zasedanje zunanjih ministrov petih velesil, ki naj bi med drugim pripravil vse potrebno za sklenitev mirovne pogodbe z Italijo, kamor je spadala tudi določitev meje med Italijo in Jugoslavijo. Primorci so po raznih krajih pripravljali zborovanja in na svet zunanjih

ministrov naslavljali peticije za priključitev k Jugoslaviji. Na sestanku zunanjih ministrov velesil v Londonu od 11. 9. do 2. 10. 1945 niso dosegli soglasja glede meje med Italijo in Jugoslavijo. V začetku leta 1946 so zato imenovali komisijo izvedencev, ki naj bi na terenu pretehtala ozemeljske zahteve Italije in Jugoslavije. Ta medzavezniška komisija, sestavljena iz predstavnikov Velike Britanije, ZDA, Sovjetske zveze in Francije, je od 7. 3. do 5. 4. 1946 obiskovala Beneško Slovenijo ter območje med Wilsonovo črto in bivšo avstrijsko-italijansko mejo. Jugoslovanska oblast se je na prihod komisije skrbno pripravila in dala ljudem natančna navodila, kako naj se obnašajo do nje. Pripravljali so shode, postavljali slavoloke, pisali resolucije, izdelovali poročila o žrtvah posameznega kraja v boju proti fašizmu, risali grafite na zidove hiš in podobno. Na različne načine so izražali svojo željo in zahtevo po združitvi z matičnim narodom in priključitvi k Jugoslaviji. Na koncu je delegacija vsake velesile podala svetu zunanjih ministrov svoj predlog mejne črte med Italijo in Jugoslavijo. Predlogi so se med seboj zelo razlikovali. Ameriški in angleški sta bila močno v korist Italije, ruski v korist Jugoslavije, francoski je bil nekaj kompromis. Svet zunanjih ministrov je sprejel francoski predlog: Peč–sredina doline reke Idrije–Sabotin–vzhodni rob Gorice–Repentabor–Bazovica. V drugi polovici leta 1946 je v Parizu potekala mirovna konferenca, na kateri je sodelovalo 21 držav, vpletenih v drugo svetovno vojno. Ves ta čas so Primorci, pa tudi prebivalci drugih krajev Slovenije, naslavljali zahteve ali prošnje za podporo pri prizadevanjih za priključitev Primorske Jugoslaviji na različne naslove, največ na Edvarda Kardelja, takratnega podpredsednika zvezne vlade, ki je vodil jugoslovansko delegacijo na mirovni konferenci v Parizu. Kljub izjemnemu trudu naše delegacije, številnim razpravam in predloženim argumentom je na mirovni konferenci, ki se je končala 15. 10. 1946, obveljal francoski predlog meje med Italijo in Jugoslavijo. Tudi na zasedanju sveta zunanjih ministrov v New Yorku od 4. 11. do 12. 12. 1946, kjer so sprejemali končno besedilo mirovne pogodbe, niso upoštevali nobene predlagane spremembe. Mirovna pogodba je bila podpisana 10. 2. 1947, veljati pa je začela 15. 9. istega leta. Ozemlje vzhodno od francoske črte je pripadlo Jugoslaviji, zahodni del pa se je razdelil na dva dela – severnega (Beneška Slovenija, Kanalska dolina, Gorica in Tržič) je dobila Italija, južni del pa je postal Svobodno tržaško ozemlje (STO), razdeljeno na cono A STO in cono B STO. Slednje je obstajalo do podpisa Londonskega memoranduma leta 1954, ko se je z majhnimi spremembami italijanska suverenost raztegnila na cono A STO, jugoslovanska pa na cono B STO. Mejo, določeno na pariški mirovni konferenci, so Primorci sprejeli z mešanimi občutki. Na eni strani je bilo veliko veselje in navdušenje, saj je bil velik del Julijske krajine vendarle priključen Jugoslaviji, po drugi strani pa razočaranje in grenkoba, ker je veliko Slovencev še naprej ostalo v Italiji. Vse to je razvidno iz resolucij, ki so jih ljudje pisali po priključitvi dela Primorske k Jugoslaviji.

Razstava se zaključuje z začetkom gradnje Nove Gorice, ki je začela nastajati prav zaradi posledic mirovne pogodbe. Z novo mejo smo namreč Primorci izgubili tudi Gorico, ki je bila stoletja regijsko središče. Že po dveh mesecih in pol po priključitvi dela Primorske Jugoslaviji je zato na solkanskem polju začelo rasti novo mesto. Razstavljenih je nekaj fotografij in časopisnih člankov iz tistega časa.

Aleksandra Pavšič Milost

## **Iz polja v mesto vrtnic – Nova Gorica nekoč in danes**

V letu 2017 mineva 70 let od začetka gradnje Nove Gorice. V praznovanje te okrogle obletnice se je Pokrajinski arhiv v Novi Gorici vključil z razstavo fotografij. Vsebinsko zasnovano razstavo je pripravila Metka Nusdorfer Vuksanovič,